

ARXIU I IDENTITAT: LES REFLEXIONS D'UN HISTORIADOR

Borja de Riquer i Permanyer

Ponència presentada al XIV Congrés d'Arxivística de Catalunya

M'heu convidat a parlar en un congrés de professionals de l'arxivística sobre els arxius i la identitat. És una qüestió realment complexa.

Jo puc parlar-vos, sobretot, de les meves experiències personals com a investigador als arxius històrics i, també, de la meua participació com a membre de les dues comissions mixtes Govern espanyol – Generalitat de Catalunya que van haver d'informar sobre la documentació catalana que estava dipositada en el conegut Arxiu de Salamanca. Són dues experiències personals ben diferents: la primera, com a usuari d'arxius des de fa molts anys, és la d'un historiador, mentre que la segona experiència, en la qual participava com a teòric expert, de fet fou molt més cívica i política que no pas professional.

I al costat de les meves reflexions sobre aquestes experiències, també miraré de transmetre-us les meves preocupacions sobre una qüestió que considero molt important: l'accés a la documentació històrica com un dret democràtic que no sempre és respectat. Sabeu vosaltres millor que jo que el funcionament dels arxius històrics, sobretot els de titularitat pública, ha estat sotmès a importants interferències de caràcter polític en nombrosos països. Esmentaré alguns casos preocupants i molt recents.

Finalment us parlaré, breument, del que penso sobre la relació entre els arxius, el poder i la identitat. Els arxius històrics no sols han de servir per custodiar la reconstrucció de la memòria històrica d'un país, en el nostre cas de Catalunya, i ajudar en aquest procés. També s'han de vincular als valors i la identitat cívica i política que la societat vol tenir i defensar. La identitat de les institucions públiques, en aquest cas dels arxius històrics, no sols és nacional, és també democràtica, ha d'estar al servei dels ciutadans, i no del poder, sigui qui sigui qui està al poder.

Fa uns 48 anys que trepitjo arxius històrics i haig de confessar-vos que he pogut presenciar canvis realment radicals i he tingut tota mena d'experiències, algunes no gaire bones. Us en parlaré, i també faré algunes consideracions sobre la situació actual dels arxius històrics. No sóc arxiver, i per tant tot el que us diré és fruit exclusiu del meu coneixement dels arxius com a investigador que hi treballava.

L'any 1965 vaig entrar per primer cop a dos arxius de Barcelona: l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que encara estava al vell Palau del Lloctinent, al costat de la catedral, i l'Arxiu Històric de la Ciutat, a Ca l'Ardiaca. Tot i que anava com a estudiant universitari per fer treballs pràctics vinculats a unes assignatures, aviat em vaig convertir en un usuari habitual, en un aspirant a investigador. No cal que us expliqui amb deteniment les precàries condicions de consulta i de treball que hi havia a tots dos arxius. Malgrat la bona voluntat i la professionalitat de la majoria del seu personal, la consulta dels documents i de la premsa era força difícil. Pràcticament no hi havia aparells reproductors, ni evidentment tampoc ordinadors, i, a més, calia copiar-ho tot a mà, i amb llapis.

A Ca l'Ardiaca, si demanaves certa premsa, com ara *La Veu de Catalunya* o *La Publicitat*, sovint et trobaves amb pàgines on alguns articles havien estat retallats amb tisores. Algunes veus de la casa et confessaven discretament que allò era el rastre deixat per Josep Pla, que, després d'haver estat acomiadat de l'Ateneu Barcelonès per haver mutilat els diaris d'aquella entitat, s'havia traslladat a Ca l'Ardiaca per perpetrar la mateixa malifeta fins que fou enxampat *in fraganti*. No tinc gaires queixes del tracte rebut aquells anys, finals dels anys 60 i començaments dels anys 70, quan elaborava la meua tesina i la meua tesi doctoral. Fins i tot la premsa llavors prohibida, la dels anys de la Guerra Civil, que estava en un dipòsit especial conegut per «l'infern», si ho demanaves amb discreció, podia ser consultada en una sala reservada.

Ara bé, per investigar en el que seria la meua tesi vaig haver d'adoptar actituds quasi detectivesques per localitzar documentació important que no estava als arxius públics, segurament per precaució política. A un pis a la Diagonal, prop de l'avinguda de Sarrià, vaig poder consultar l'arxiu d'Enric Prat de la Riba, que llavors custodiava el seu nét. A Lleida, en un altre domicili particular, hi

havia la documentació política de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, juntament amb la majoria dels plànols i projectes de totes les seves obres. A un pis del Portal de l'Àngel hi vaig trobar, barrejada i desordenada, tota la documentació política i professional del jurista Manuel Duran i Bas i del seu fill Lluís Duran i Ventosa. Sortosament avui, la documentació de Prat i dels dos Duran és a l'Arxiu Nacional de Catalunya, mercès a unes gestions que férem, anys després, Casimir Martí i jo mateix. I la de Domènech i Montaner, lògicament, és a l'arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Si comento aquests casos, que no eren pas els únics, és per remarcar que llavors, per qüestions bàsicament polítiques, a causa de l'existència d'un règim dictatorial que, entre altres moltes coses, era profundament anticatalà, hi havia gent que no estava disposada a dipositar documentació dels seus avantpassats en uns arxius que no els mereixien gaires garanties polítiques.

Llavors, cap a principis del 1970, l'anada a altres arxius fora de Catalunya no estava lliure d'incidents i de situacions fins i tot curioses. La primera visita que vaig fer al famós dipòsit de Salamanca, al vell convent de San Ambrosio, on hi havia la documentació confiscada durant la Guerra Civil, fou ben significativa. Primer calia escriure una carta demanant permís a l'*almirante* Fontán, de la sotsecretaria de la presidència, un dels subordinats directes de Carrero Blanco. Si aquest et concedia el permís, ja podies anar a Salamanca, però allà, abans de consultar cap document, havies de tenir una llarga entrevista amb un personatge inquietant: el coronel Marcelino Urribarri, director d'aquell pseudoarxiu. Era aquest coronel un navarrès que havia fet la guerra en els terços carlins i que després havia estat nomenat per Franco membre del selecte Consejo Nacional del Movimiento. Una foto on ell es feia una gran abraçada amb el Caudillo presidia la seva taula. Aquest personatge, després del pertinent interrogatori sobre les meves intencions, finalment accedí a la consulta de documents, tot i que abans em mostrà tota la casa amb deteniment. Es delia especialment per ensenyar els seus trofeus de guerra: ací hi són els llibres que van agafar a casa de Rovira i Virgili, això és de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, aquesta màquina d'escriure era del CADCI. Ell ho coneixia tot perfectament perquè havia participat personalment en els saqueigs fets a Barcelona el 1939. La *gira* per la casa no finalitzava fins que et mostrava, amb no poca satisfacció, la lògia maçònica que havien muntat allà, dins d'una gran sala, amb el mobiliari confiscat a diverses lògies de tot Espanya. Tot plegat era espermèntic.

Podria parlar-vos d'altres experiències que vaig tenir llavors a altres arxius espanyols, que, com a mínim, eren força peculiars. Al Servicio Histórico Militar que estava al carrer Màrtires de la Cruzada em vaig mig barallar amb el seu director, un general de brigada, perquè jo no entenia que a la catalogació no hi hagués una entrada referent a la Capitania General de la 4a regió militar, és a dir, de Catalunya. Fou impossible fer-li entendre que calia ordenar la documentació per la seva procedència. Ell insistia que era molt millor tenir-la inventariada per temàtiques: armament, fortificacions, casernes, personal, campanyes, etc. En fi...

Després d'haver conegut alguns arxius espanyols, europeus i americans i haver-hi treballat, penso que hem d'estar orgullosos de disposar d'aquesta joia que és l'Arxiu Nacional de Catalunya a Sant Cugat. És, realment, un privilegi i, malauradament, una excepció. Com també ho és, en gran mesura, el conjunt dels arxius públics de Catalunya. Els canvis que he vist que han experimentat els darrers 30 anys els arxius locals i comarcals de Catalunya és espectacular. He estat molts anys, des de la seva creació, membre del Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell i allà vaig poder veure —tal vegada es tractava d'un cas excepcional— que, mercès a la decidida voluntat política d'un alcalde, Antoni Farrés, i de la majoria dels regidors, i al suport constant de representants de la societat civil sabadellenca presents també al Patronat, s'aconseguia muntar un arxiu realment excepcional. Jo havia estat a les tronades golfes de l'edifici municipal de la plaça de Sant Roc on es trobava, més amuntegada que classificada, tota la documentació històrica de la ciutat. Vaig veure que, gràcies a l'esforç immens de gent com l'Andreu Castells i alguns joves historiadors, com ara Josep Maria Benaul, aquella documentació finalment acabava dipositada en unes instal·lacions dignes i així els ciutadans de Sabadell podien consultar-la amb facilitat.

Més d'una vegada m'he demanat a mi mateix si realment els arxius històrics encara són o no una mena d'assignatura pendent en el conjunt de les infraestructures culturals del nostre país. No sé si algú de vosaltres, suposo que sí, s'ha preocupat de comparar la inversió en arxius que s'ha realitzat els darrers 30 anys amb la que s'ha fet, per exemple, en museus, biblioteques, auditoris, teatres, etc.

Permeteu-me que us avanci una percepció molt personal. Si bé em sembla del tot evident que, per al conjunt de l'Estat espanyol, els arxius històrics no han estat mai una prioritat dins la política cultural, atès que no han rebut una atenció que es pugui qualificar d'*acceptable*, en canvi, penso que respecte a la Generalitat de Catalunya no podem dir el mateix. A casa nostra hi ha hagut, cal reconèixer-ho, més sensibilitat pel que signifiquen els arxius històrics a tots els nivells, i les inversions i les dotacions, tot i que no han estat excessives, han estat importants. I també hi ha hagut mostres d'un interès notable dels responsables polítics per ampliar els fons dipositats als arxius històrics.

Ara bé, les dificultats amb què ens trobem avui molts dels investigadors a l'hora de treballar als arxius es deriven de les insuficiències i les contradiccions que hi ha en la política arxivística espanyola. Esmentaré un dels problemes més greus que afecten la nostra tasca com a investigadors. Persisteixen restriccions a l'accés de la documentació. L'absència d'una llei espanyola d'arxius realment actualitzada es nota i provoca una conflictitat notable entre els investigadors, com a usuaris dels arxius, i els gestors d'aquests arxius. Cal dir, d'entrada, que a bona part dels arxius espanyols es respecten ben poc les recomanacions del Consell d'Europa sobre l'accés a la documentació pública. Persisteixen dificultats i arbitrarietats, autèntics obstacles, per consultar alguns tipus de documentació, i això ha motivat nombroses protestes i reclamacions tant individuals com col·lectives. Hi ha molts articles a revistes i fins i tot manifestos d'associacions d'historiadors que així ho palesen.

A mi em fa la impressió que la legislació espanyola dels darrers 30 anys ha estat massa desequilibrada i esbiaixada, i ha posat molt més interès i més èmfasi en la protecció de les dades individuals que no pas en els drets a l'accés a la documentació pública. Avui és una evidència que la Llei del patrimoni històric espanyol, del 1985, és obsoleta, entre altres coses perquè es contradiu amb la Llei de protecció de dades de caràcter personal, del 1999, i amb el reglament d'aquesta llei, aprovat l'any 2007.

Persisteixen les arbitrarietats a l'hora d'interpretar quines són les dades personals que poden realment afectar «a la seguridad, al honor de las personas, a la intimidad privada y familiar, y a la propia imagen». I això fa que molts responsables d'arxius es vegin obligats a interpretar una normativa poc precisa i a actuar massa sovint de censors, restringint l'accés a molts documents. No és gens clar quines són les dades que cal preservar.

Quan predomina l'interès històric, científic i cultural, i el dret a la informació i quan no? Fins quan ha de predominar la protecció, el dret a l'honor, a la intimitat personal, etc.? És indefinida aquesta protecció? Hem d'esperar 25, 50 o 100 anys després de la mort de l'individu en qüestió per accedir als documents? És que dura un segle el seu honor?

Suposo que coneixeu prou bé les dues sentències del Tribunal Constitucional espanyol que afecten aquesta qüestió, perquè haurien de servir de directriu màxima davant dels casos més problemàtics. La sentència elaborada per Francisco Tomás y Valiente el 14 de febrer de 1992 defensava clarament el predomini d'«el interés público de la información sobre el hipotético derecho al honor». Segons aquesta sentència, les restriccions haurien de ser una excepció i caldria donar sempre prioritat al «derecho a la información veraz».

L'altra sentència, molt més àmplia i transcendent, fou la redactada per la ponent Maria Emilia Casas el 23 de febrer de 2004, i va afectar el famós programa de TV3 dirigit per Dolors Genovés sobre el consell de guerra de Manuel Carrasco i Formiguera. Davant la denúncia dels descendents del falangista català Carlos Trias Bertran, testimoni del fiscal en el consell de guerra esmentat, la sentència fou clara: havia de prevaler «el derecho a la difusión pública de las investigaciones sobre el derecho al honor de las personas cuando la información se ajusta a los usos y métodos característicos de la ciencia histórica». És a dir: el dret a la veritat històrica està per sobre de l'hipotètic dret a l'honor a les persones. Penso que aquesta frase de la sentència s'hauria de posar en un cartell ben gran a l'entrada de tots els arxius públics espanyols i servir de principal norma d'actuació als seus responsables.

Malgrat aquestes sentències, hi continua havent dificultats per accedir a certes documentacions per motius estrictament polítics i ideològics. L'Asociación de Historia Contemporánea, de la qual formo part, els darrers anys ha detectat nombrosos casos de discriminació injustificada en diferents arxius de l'Estat espanyol. N'esmentaré només alguns. S'ha impedit la consulta del llibre d'actes d'una diputació provincial; no s'ha deixat examinar alguns expedients administratius de ministres franquistes; s'ha impedit la consulta de la correspondència política de diversos governadors civils; s'ha vetat l'accés al

llibre de registre d'entrades i sortides d'algunes presons i, fins i tot, al llibre de registre d'alguns cementiris públics.

Així, molts documents que tracten de l'actuació política i pública d'autoritats de l'època franquista i que estan dipositats en arxius, tot i haver transcorregut més de 50 anys, encara no són consultables. I podríem afegir més fets escandalosos: l'Archivo Histórico de la Guardia Civil, a Madrid, encara està reservat exclusivament per als membres d'aquest «cuerpo». La documentació de la Brigada Político-Social franquista, dipositada fa anys a l'Archivo Histórico Nacional, encara no se sap quan serà consultable.

Segurament esteu assabentats de dues situacions esdevingudes recentment en arxius espanyols que em semblen realment inacceptables i que cal denunciar públicament. L'actual ministre de Defensa ha vetat la desclassificació d'uns 10.000 documents militars corresponents als anys 1936-1968, tot i que l'anterior ministra, Carme Chacón, n'havia autoritzat la consulta i la publicació. No se sap quan es podran consultar.

Molt més greu és el que passa amb la documentació històrica de l'arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors i Cooperació. Fa dos anys i mig, el 15 d'octubre de 2010, a proposta del ministre Miguel Ángel Moratinos, el Consell de Ministres declarà secreta i reservada gran part de la documentació sobre l'activitat diplomàtica, les relacions internacionals i les polítiques exteriors espanyoles sense fixar una limitació temporal. Aquest acte inacceptable en qualsevol estat democràtic, atès que incompleix la legislació espanyola i la internacional, es va decidir amb l'argument que es feia per tal de garantir «la seguridad y la defensa del Estado», i es va perpetrar emprant la vella llei franquista de «Secretos Oficiales» de 5 d'abril de 1968, modificada l'octubre del 1978. Però la cosa no acaba aquí. Fa unes quantes setmanes, l'actual ministre d'Afers Exteriors, Manuel García Margallo, ha pres una mesura dràstica que ha significat la interrupció de nombroses investigacions que estaven realitzant en aquest moment un bon grapat d'historiadors espanyols i estrangers. Ha decidit el tancament de l'arxiu històric d'exteriors amb l'excusa que tots els seus fons es traslladen a l'Archivo Histórico Nacional i a l'Archivo General de la Administración, a Alcalá de Henares. Ara bé, donada l'escassetat de mitjans humans i materials d'aquests dos arxius, tot fa preveure que aquesta documentació no podrà ser consultada en molts anys, i, a més, abans caldrà saber quins materials es desclassifiquen i quins no, i després s'haurà de fer un inventari actualitzat de tot el que es consideri consultable. Aquestes actuacions de ministres de l'actual Govern espanyol signifiquen una clara vulneració dels drets dels ciutadans per accedir a la documentació històrica.

Malauradament, aquest no és un problema exclusivament hispànic. Els darrers 25 anys s'ha posat en evidència en molts països europeus l'absència de voluntat política dels seus governants per posar a la disposició dels ciutadans, entre ells els historiadors, la documentació de règims autoritaris o d'etapes històriques que poden significar un cert compromís per a l'Estat, a causa de l'actitud repressiva dels polítics i dels responsables de les administracions públiques.

Tal vegada cal explicar, encara que sigui breument, alguns casos realment escandalosos que han tingut lloc en països propers, com ara França i Itàlia, on se suposava que la tradició professional de les administracions públiques i els criteris democràtics haurien de prevaler sobre altres consideracions.

Sabeu perfectament el que ha passat a França amb la documentació referent al règim de Vichy i a la guerra d'Algèria. I com es va intentar emascarar el col·laboracionisme amb aquest règim autoritari a còpia d'impedir la consulta de la documentació més compromesa. Amb l'excusa que calia mantenir la pau social i la reconciliació entre els francesos, es va intentar dificultar que es demostrés documentadament que la col·laboració amb els nazis fou molt més gran del que hom deia i es va pretendre amagar la participació i les responsabilitats de moltes autoritats franceses en la persecució i l'extermini dels jueus de França.

Recordeu el llarg i escandalós cas Maurice Papon, l'antic secretari de la prefectura de Bordeus durant el règim de Vichy, que va ocultar els seus antecedents i va arribar a prefecte de París vint anys després. Papon denuncià els arxivers i els historiadors que havien divulgat el seu historial delictiu. I, si bé Papon va ser condemnat per la justícia, els dos arxivers que van desobeir les normes de restricció de la documentació, perquè les consideraven injustes i antidemocràtiques, van ser acusats de trencar el «deure de reserva» i foren marginats professionalment per l'Administració francesa.

Encara avui, a França qui decideix el dret a la consulta de la documentació no és el professional, l'arxiver, sinó el responsable polític de la mateixa administració que ha produït el document. Aquest és qui, en darrera instància, analitza la conveniència, evidentment política, de la seva consulta i reproducció.

A Itàlia passa quasi el mateix amb la documentació de l'època feixista. Ara bé, com tot, allò passa a la manera italiana. Com bé diu l'historiador Franco Venturi, «el món dels arxius italians avui és el regne de la total incertesa, suavitzat, però, pel favoritisme». El que ha passat amb la política d'arxius a Itàlia els darrers 20 anys sembla poc creïble. Fins al 1995 hi havia grans dificultats per consultar la documentació del feixisme relativa a les qüestions relacionades amb les polítiques repressives. Les atribucions màximes sobre la concessió d'autoritzacions per a la consulta de la documentació que havia estat classificada com a reservada eren del ministre de l'Interior, i no pas del responsable de Cultura, cosa que ja mostrava que hom pretenia que l'interès d'Estat prevalgués sobre qualsevol qüestió polèmica.

La llei de Berlusconi del 1996 anomenada Llei de la tutela de la privacitat va significar una involució respecte a l'anterior Llei de béns culturals del 1975. A partir de llavors, ja fa uns disset anys, les prohibicions i les discriminacions sobre la consulta de documents s'han incrementat. L'any 2001 es va promulgar el Codi deontològic i de bona conducta per al tractament de dades personals amb finalitats historiogràfiques, que fixa en un mínim de 50 anys i un màxim de 75 els terminis de la possible consulta de documentació. Ara bé, aquest codi tampoc no es compleix, i per a la consulta i la reproducció de la documentació reservada, normalment de caràcter repressiu, cal, a més, l'autorització del Ministeri de l'Interior, escoltada prèviament una comissió d'experts documentalistes nomenats pel mateix ministeri.

L'ofensiva dels darrers anys ha estat ben descarada. El ministre de Cultura del darrer govern Berlusconi, que curiosament era militant del grup exfeixista Alleanza Nazionale, va ser més expeditiu a l'hora de dificultar l'accés a la documentació considerada sensible. Va decidir tancar alguns arxius el mes d'agost i a més, amb l'excusa que hi havia una gran saturació de documentació en d'altres, anuncià que no podien ser consultades algunes sèries documentals, que, curiosament, coincidien amb les més «sensibles» políticament.

Com reconeixen actualment alguns historiadors italians, el control polític de l'accés a la documentació està forçant que alguns d'ells, els espavilats de sempre, cerquin dreceres, per la qual cosa acaba imperant el favoritisme més descarat. El considerable poder discrecional de l'Administració acaba afavorint uns i perjudicant d'altres, una situació que sovint ha provocat conflictes, picabaralles i amenaces. Un contundent escrit de protesta, signat per bona part dels directors dels arxius públics italians el 31 de març de 2003, en el qual es denunciava aquesta situació, així com la política de deteriorament dels centres, de retallada pressupostària i de reducció de personal, no ha merescut cap resposta. I d'això ja en fa deu anys.

Del llarg procés de reclamacions i de negociacions de la documentació catalana que hi havia al famós dipòsit de Salamanca també se'n poden extreure algunes conclusions polítiques, sobretot referents a l'actuació dels governs espanyols davant una documentació històrica considerada incòmoda.

Com sabeu, jo vaig participar, modestament, en aquell procés, gràcies al qual vaig aprendre algunes coses. La primera fou comprovar les grans dificultats que hi ha quan pretens dialogar i negociar amb uns antagonistes que actuen amb uns criteris i amb uns valors totalment diferents dels teus. Aquell afer era, sobretot, una qüestió política. No fou en cap moment una qüestió tècnica ni historiogràfica. No tenia res a veure amb la lògica arxivística.

Per contra, l'assumpte estava directament relacionat amb com es podia i s'havia de superar una guerra civil i una llarga dictadura, i com calia consolidar una societat democràtica. I també tenia molt a veure amb la manera d'entendre la relació que els ciutadans han d'establir amb el seu passat. De fet, tot aquell afer va ser el símbol evident d'un moment històric determinat, i un clar reflex de les moltes insuficiències polítiques de la transició democràtica espanyola. Finalment, la seva resolució ha estat política i ha significat el triomf de la dignitat col·lectiva i de la raó històrica.

La recuperació de la documentació confiscada en el marc d'un conflicte bèl·lic civil era fonamentalment una qüestió de normalització democràtica. Responia, entre moltes altres coses, al principi del dret a la restitució. El posicionament oficial espanyol que perpetuava l'espoli realitzat com a

conseqüència de la Guerra Civil revelava l'existència d'actituds polítiques totalment oposades a la convivència democràtica. Significava mantenir una irregularitat jurídica, inacceptable en una societat democràtica, i implicava donar per bones les actuacions violentes perpetrades pels guanyadors de la Guerra Civil el 1939.

Només us parlaré un xic de l'etapa final del procés, dels darrers tretze anys. Recordareu que l'any 2000 la nova ministra de Cultura del segon govern Aznar, Pilar del Castillo, acceptà que el Govern espanyol i la Generalitat creessin una comissió tècnica i paritària amb l'objectiu d'elaborar un informe sobre la situació d'aquella documentació. Per la part catalana, vam ser nomenats Joan B. Culla i jo mateix. Per la part espanyola, dos professors que, a banda de no ser especialistes en la història del segle XX, no havien estat mai a l'Arxiu de Salamanca i, per tant, desconeixien totalment de quina mena de documentació es tractava.

Va ser impossible posar-nos d'acord al llarg d'un any i mig de converses. Empràvem llenguatges diferents. En el darrer moment vam intentar consensuar un acord de mínims, però no fou possible, atès que ells es negaren radicalment a acceptar l'argument polític general sobre l'origen del problema: l'espoli del 1939. Com que no acabàrem de posar-nos d'acord en la totalitat de les qüestions, atès que discrepàvem en les mesures que calia prendre, el Patronat de l'Arxiu, el 22 de juny de 2002, va decidir que no s'adoptava cap mesura, per la qual cosa «estima zanjada la cuestión». Assumpte liquidat, digueren. No calia prendre cap mesura, tot quedava com estava.

El posicionament oficial espanyol de llavors es refermava per la divulgació de la tesi del Partit Popular, sostinguda per aquella mateixa ministra, que la millor manera de superar la guerra civil era no parlar-ne i, per tant, donar per bona la situació existent. Calia, s'arribà a dir, no remoure més l'incòmode passat, és a dir, negar el passat repressiu, amagar-lo.

L'any 2004, amb la formació d'uns governs diferents tant a Madrid com a Barcelona, es van reprendre les negociacions i el 12 de juliol d'aquell mateix any es va anunciar la constitució d'una segona comissió mixta, ara integrada per disset persones, la majoria arxivers, historiadors i juristes. Jo vaig ser, novament, un dels membres de la comissió. El 23 de desembre de 2004, aquesta comissió va aprovar per catorze vots a favor i tres abstencions un informe que considerava legítimes i justes les demandes catalanes, condemnava les confiscacions de documents amb finalitat repressiva i aconsellava la devolució de la documentació original de la Generalitat, de les entitats i dels particulars. A l'Arxiu de Salamanca restaria una còpia digitalitzada de tot el que es retornés. Aquest informe va servir perquè el Govern espanyol elaborés un projecte de llei, que fou aprovat pel Consell de Ministres el 15 d'abril de 2005. Aquest projecte fou votat favorablement al Congrés el 15 de setembre i al Senat el 3 de novembre. A totes dues cambres el Partit Popular hi va votar en contra. Finalment, la llei es va publicar al BOE el 18 de novembre de 2005. El dia 31 de gener de 2006 arribaven a l'Arxiu Nacional de Catalunya les primeres capses amb la documentació de la Generalitat de Catalunya. Aquells papers havien estat segrestats més de 67 anys; d'aquests anys, 28 en un règim teòricament democràtic.

A hores d'ara, tot i que ja ha retornat tota la documentació de la Generalitat i una gran part de la d'origen municipal, d'entitats i de particulars que estaven a les sèries documentals anomenades Barcelona i Lleida, encara resta una part, la corresponent a altres sèries, que està pendent de la seva classificació definitiva per part de la comissió mixta d'arxivers.

Permeteu-me una reflexió final sobre els arxius, el poder i la identitat. La revisió del passat amb totes les seves conseqüències és fonamental per a la salut democràtica dels pobles. L'accés dels investigadors i dels ciutadans als testimonis documentals del passat custodiats als arxius és un dret que forma part de les llibertats més bàsiques en un estat democràtic. És per això que el paper dels arxius històrics ha estat sempre, i encara ho és, una qüestió eminentment política. Està vinculat directament a la visió que hom vol donar del que fou el passat d'una col·lectivitat.

Ara bé, el poder de l'Estat sobre els arxius pot derivar en una consideració excessiva sobre la seva titularitat i en la creença que l'Estat n'és el propietari en exclusiva. És a dir, que els qui ostenten el poder polític pretenguin que els arxius «són seus», de l'Estat, o fins i tot del Govern, i no pas dels ciutadans.

El poder, en controlar la política d'arxius, pot condicionar la recerca històrica, pot influir en les formes de gestió de la memòria, i pot afavorir, o dificultar, la superació de situacions conflictives de caràcter polític, social, identitari i cultural; a més, pot facilitar el coneixement d'episodis foscos del

passat —o obstaculitzar-lo. Un govern, el qui sigui, o uns polítics no poden imposar, mitjançant prohibicions i censures a l'accés a la documentació, unes visions esbiaixades o limitades de la història i fer que els ciutadans, i sobretot les generacions futures, no coneguin amb tota la seva realitat el passat, per més problemàtic i incòmode que sigui.

La política d'arxius espanyola actual reflecteix aquest perill i mostra la limitada qualitat de la democràcia assolida. L'existència de polítics que veten l'accés a la documentació, o en dificulten la consulta, és una manifestació més del dèficit democràtic que hi ha avui a Espanya respecte a l'ús i el paper que han de tenir els arxius històrics. Negar el coneixement lliure del passat és una violació directa dels drets humans, d'uns drets tan bàsics i elementals com qualsevol dels altres que conformen una democràcia plena.

De què tenen por els actuals responsables dels ministeris espanyols de Defensa i d'Afers Exteriors per impedir l'accés dels historiadors a la documentació esmentada abans? Quina raó d'Estat ho justifica? O és que es vol ocultar episodis desagradables i violents de la història de la dictadura més llarga i més sagnant que ha tingut mai l'Estat espanyol?

Entre els drets que els experts del Consell Internacional d'Arxius i la mateixa UNESCO van fixar ja fa molts anys, hi ha el dret a la integritat de la memòria col·lectiva dels pobles, el dret a la veritat i el dret a conèixer els responsables dels crims contra els drets humans.

Penso que cal retenir una idea molt clara respecte d'aquesta qüestió: el passat històric, lliurement conegut pels ciutadans gràcies a l'accés als arxius, esdevé, de fet, una mena de contrapoder, i cal recordar allò que deia Foucault, que «el coneixement és poder», i molt més en una societat com l'actual. Davant les pretensions d'apropiació de la informació històrica per part del poder, cal exigir la democratització de les condicions de consulta de la documentació relativa al nostre passat. I no podem de cap manera acceptar que ni la raó d'Estat, ni la seguretat nacional, ni menys encara els excessos en la protecció de la vida privada dels personatges públics, siguin els arguments que ho impedeixin.

Avui, en molts països es corre el perill d'escriure una història del temps present adaptada a la raó d'Estat, al que hom considera que és políticament correcte, i així produir i divulgar exclusivament allò que es creu convenient per als interessos dels qui manen. Hi ha, per tant, el perill de construir una història i una consciència col·lectiva falsificada. Ens hi juguem molt.

En uns moments com els actuals, plens d'incertituds i de reptes davant el futur, penso que és positiu que en un congrés com el present es pretengui clarificar la funció i la identitat dels arxius històrics. Com he dit en començar, la identitat de les institucions públiques, en aquest cas dels arxius històrics, no sols és nacional, cultural i històrica; és també democràtica, ha d'estar al servei dels ciutadans. Els arxius catalans no han de servir només per custodiar la reconstrucció de la memòria històrica del nostre país i contribuir-hi. També s'han de vincular als valors i la identitat cívica i democràtica que la societat catalana vol tenir i defensar. I si ara denunciem amb tant d'èmfasi les traves polítiques que intenten dificultar que puguem fer una aproximació crítica al nostre passat més proper, sobretot de les etapes més tràgiques i tèrboles del franquisme, és perquè creiem que la millor manera d'enfrontar-nos amb els reptes d'un futur apassionant és aprofundir en el ple coneixement del nostre passat.

En una situació tan transcendent com l'actual, una identitat nacional tan peculiar com la nostra no sols s'ha de sustentar en actes d'afirmació cívica col·lectiva, sinó que també s'ha de reforçar mitjançant un bon ús de la memòria històrica. I en aquesta tasca, la vostra feina, la dels arxivers de Catalunya, pot ser decisiva.

Moltes gràcies per la vostra atenció.